

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ ΙΔΙΩΤΩΝ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ*

Η αφιέρωση αναθημάτων στους θεούς σε τεμένη, ναούς, ιερά και κάθε άλλο τόπο λατρείας (όπως αποθέτες, ιερά φρέατα, κορυφές βουνών, σπήλαια κ.λ.π.) είναι μια κοινή πρακτική όλων των αρχαίων λαών και ιδιαίτερα των αρχαίων Ελλήνων, με σκοπό να τους ευχαριστήσουν για την παρεχόμενη προστασία και να εξασφαλίσουν την αποφυγή ασθένειας, καταστροφών, κινδύνων στη στεριά και τη θάλασσα.

Τα "αναθήματα" ήταν δώρα προσφερόμενα στους θεούς (σε αντίθεση με τα "δώρα" που προοριζόνταν για τους ανθρώπους) και τα αφιέρωναν πόλεις-κράτη, μονάρχες, τύραννοι ή και απλοί ιδιώτες¹. Ανάλογα με τη θεότητα και την περίπτωση μπορούσαν να είναι απλά πήλινα ειδώλια, κοσμήματα, αγγεία, αλλά και αγάλματα, ακόμα και ολόκληρα οικοδομήματα ή περιοχές. Ο τύραννος της Σάμου Πολυκράτης ανέθεσε ένα ολόκληρο νησί, τη Ρήνεια, στο θεό Απόλλωνα και για το λόγο αυτό την είχε ενώσει συμβολικά με μια αλυσίδα με το ιερό νησί του².

Οι λέξεις "απαρχή" και "δεκάτη", που χρησιμοποιούνται πολλές φορές, προσδιορίζουν ένα άλλο χαρακτηριστικό, την ποιότητα της ανάθεσης: είναι ό,τι καλύτερο και εκλεκτό έχει να προσφέρει ο αναθέτης και ποσοτικά σημαντικό³. Έτσι, ο γεωργός συνήθιζε να προσφέρει ως απαρχή τους πρώτους και καλύτερους καρπούς από την παραγωγή του, ο ψαράς τα πρώτα ψάρια⁴, ο κυνηγός

*Στον Παναγιώτη Ι. Κοντό "ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς αὐτὸν".

1. Oxf. Cl. Dict. 1132.

2. Θουν. Ιστορ. Ι, 13: "... καὶ Πολυκράτης Σάμου τυραννῶν ἐπὶ Καμβύσου ναυτικῶ ἰσχύων ἄλλας τε τῶν νήσων ὑπηκόους ἐποίησά τε καὶ Ρήνειαν ἐλῶν ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Δηλίῳ".

3. Rudhardt, *Notions* 219. Πρβλ. IG I², 543.

4. Αθήν., VII, 297D. Έχουμε την εξής μαρτυρία που προέρχεται από τον Αντίγονο τον Καρύστιο: "... τοῦ ἀλιέως λέγει θυσίαν ἐπιτελοῦντος τῷ Ποσειδῶνι ὑπὸ τὴν τῶν θύννων ὄραν, ὅταν εὐαγρήσῃσι θύειν τῷ θεῷ τὸν πρῶτον ἀλόνα θύννον".

"πρωτάγρια", "πρωτόλεια", "ἀκροθίνια"⁵. Και οι τεχνίτες του αρχαίου ελληνικού κόσμου, ζώντας και δρώντας μέσα στο ίδιο σύστημα θερησκευτικών αντιλήψεων, θα κάνουν παρόμοιες αναθέσεις από τα πρώτα τους έργα, όπως δείχνει το αφιέρωμα του αγγειοπλάστη Λυκίνου: "Λυκίνος ἀνέθηκεν τῇ Ἀθηναίῃ τὸ πρῶτον ἡργάσατο"⁶. Το ίδιο θα κάνει και ο αγγειογράφος και ο γλύπτης⁷, σοφός τεχνίτης επίσης: θα αφιερώσει ένα αδριάντα, που είναι και αυτός ένα "ἄγαλμα" (δηλ. ένα δημιούργημα με το οποίο αγάλλεται ο θεός).

Οι ἄνθρωποι των γραμμάτων, οι λόγιοι, δεν μπορούσαν να είναι ἔξω από τις συνήθειες και τις αντιλήψεις της εποχής τους. Και μπορεί ο Πλάτων να μιλάει μεταφορικά όταν αναφέρει ότι οι επτά σοφοί είχαν αφιερώσει στο ναό του Απόλλωνα τα γνωμικά "γνώθι σεαυτόν" και "μηδὲν ἄγαν" ως απαρχή της σοφίας τους⁸, ὅμως ο Ηράκλειτος είχε αφιερώσει ένα βιβλίο του στο ιερό της Εφεσίας Ἀρτέμιδος, όπως μαθαίνουμε από το Διογένη το Λαέρτιο⁹. Τα ποιήματα του Ησιόδου είχαν ανατεθεί στον Ελικώνα, όπου υπήρχε ιερό των Μουσών και τελούνταν εκεί αγώνες, τα "Μουσεῖα". Οι κάτοικοι της περιοχής, πολλούς αιώνες αργότερα, ἔδειξαν στον Πausανία μολύβδινες πλάκες φθαρμένες πάνω στις οποίες ήταν χαραγμένα τα "Ἔργα" του ποιητή¹⁰. Ἄλλες φορές κάποιοι θαυμαστές μεγάλων συγγραφέων κατέθεταν αντίγραφα ἔργων τους για να δείξουν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τους γι' αυτούς, ἀλλὰ και να τα φυλάξουν ταυτόχρονα σε ένα ασφαλή χώρο. Ἐτσι μαθαίνουμε ότι στη Δήλο βρισκόνταν τα ποιήματα του Αλκαίου¹¹ και στο ναό της Δινδίας Αθηνάς ο ἑβδομος Ολυμπιονίκος του Πινδάρου, που αναφέρεται στο μεγάλο Ρόδιο αθλητή Διαγόρα, νικητή στην πυγμαχία το 464 π.Χ. Η ὁδή ήταν χαραγμένη με χρυσά γράμματα, όπως μαθαίνουμε από το σχολιαστή του Πινδάρου: "ταύτην τὴν ὠδὴν ἀνακείσθαι φησὶ Γόργων ἐν τῷ τῆς Ἀθηναίας ἱερῷ χρυσοῖς γράμμασιν"¹². Ἐνας ἄλλος ὕμνος του ἴδιου ποιητή ήταν αφιερωμένος στο ιερό του Ἄμμωνος στην Αίγυπτο¹³.

Ο Πλούταρχος επίσης μας παραδίδει την πληροφορία ότι ο Πολέμων ο Αθηναῖος στο βιβλίο του "περὶ τῶν ἐν Δελφοῖς θησαυρῶν" ανέφερε ένα "χρυσῶν

5. Rouse, *Votive Offerings* 50. Πρβλ. επίσης Διόδ., IV, 22.

6. Witte, *Vases peints* 547.

7. Homolle, base d. statue 463-479, ειμ. XIII: "Ἐ[φ]ικρατίδης μ' ἀνέθηκε ἡο Νάησιος ποιέσας".

8. Πλάτ., *Πρωταγ.* 343 Α-Β: "... οὗτοι κοινῇ συνελθόντες ἀπαρχὴν τῆς σοφίας ἀνέθεσαν τῷ Ἀπόλλωνι εἰς τὸν νεὸν τὸν ἐν Δελφοῖς γράψαντες ταῦτα, ἃ δὴ πάντες ὕμνοισι, γνώθῃ σεαυτὸν καὶ μηδὲν ἄγαν". Για το πὼς σχηματίστηκε ο θρόλος των 7 σοφῶν, που δεν ἦταν 7 ἀλλὰ τουλάχιστον 22 και πὼς συνδέθηκε ἡ σοφία τους με τὴ σοφία του θεοῦ Απόλλωνα, βλ. Parke, *Gr. Oracles* 99 και Delcourt, *oracle delp.* 207-214.

9. Διογ. Λαέρτ., IX, 6: "ἀνέθηκε δὲ αὐτὰ εἰς τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν".

10. Πaus., IX, 31, 4: "... και μοι μολυβδον ἐδείκνυσαν, ἐνθα ἡ πηγὴ τὰ πολλὰ ὑπὸ τοῦ χρόνου λευμασμένον ἐγγέγραπται δὲ αὐτῶ τὰ "Ἔργα".

11. Daremberg-Saglio, *Dict. s.v. donarium* 378.

12. Βλ. Σχολ. Πινδ. *Ὀλυμπ.* VII, 195. Πρβλ. F. Gr. Hist. IIb, 514, T18 και Παπαϊωάννου, *Ρόδος* 39.

13. Πaus., IX, 16, 1.

βιβλίον" αφιερωμένο στο θησαυρό των Σικωνίων στους Δελφούς, ανάθημα της Ἀριστομάχης τῆς Ἐρυθραίας που εἶχε νικήσει με ἐπικό ποίημα δύο φορές στα Ἴσθμια¹⁴. Το βιβλίο της Ἀριστομάχης ἦταν πράγματι ἀπό χρυσό; Μάλλον πρέπει να φανταστούμε ἕνα βιβλίο γραμμένο "χρυσοῖς γράμμασιν", ὅπως και ἡ ᾠδή του Πινδάρου στο ἱερό της Λινδίας Αθηνάς. Ἡ χρήση του χρυσοῦ στον ἀρχαῖο ἐλληνικό κόσμο ποτέ δεν ἦταν πολύ ἐκτεταμένη και αὐτή ἀκριβῶς ἡ σπανιότητά του κάνει το ἀφιέρωμα πιο σημαντικό, ἔστω και ἀν εἶναι γραμμένο μόνο με χρυσά γράμματα¹⁵. Μια περιγραφή του παράπλου στις δυτικές ακτές της Ἀφρικής του μεγάλου Καρχηδόνιου ἐξερευνητή του Ἄννωνος, ἦταν γραμμένη στο ναό του Μπάαλ στην Καρχηδόνα¹⁶.

Τα περισσότερα ἀπὸ τα φιλολογικά ἀναθήματα που ἤδη ἀναφέρθηκαν, εἶχαν τὴ μορφή βιβλίων και εἶναι φυσικό να μὴ ἔχει διατηρηθεῖ το παραμικρό ἀπὸ αὐτά μέσα στις κλιματολογικές συνθήκες του ἐλληνικού χώρου. Ἐχουμε τὴν τύχη ὅμως ἄλλα φιλολογικά ἀναθήματα, λιγότερο διάσημων συγγραφέων, να ἔχουν διασωθεῖ σε ἐπιγραφές χαραγμένα σε λίθο και αφιερωμένα σε κάποιο ἱερό. Δε θα μας ἀπασχολήσουν βέβαια ἐδῶ τα ἀμέτρητα ἀναθήματα που ἔχουν σωθεῖ στα διάφορα ἐλληνικά ἱερά, ἐπειδὴ ἀπλῶς συνοδεύονται ἀπὸ μια ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, ἀκόμα και ἀν εἶναι ἐμμετρὴ ἢ ἔχει τὴ μορφή ἐπιγράμματος, γιατί συνοδεύουν ἀπλᾶ το ἀνάθημα, στήλη, ἀγαλμα κ.λ.π. χωρὶς να ἔχουν μια αὐθύπαρκτη ὑπόσταση, δεν ἀποτελοῦν μια ἀπαρχή ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐργασία που ἀσκοῦν οἱ φορεῖς τους. Τα φιλολογικά ἐπιγραφικά ἀναθήματα εἶναι συνήθως μικρά ποιήματα, ὕμνοι ἢ παιάνες, και βρίσκονται αφιερωμένα στα περισσότερα ἀπὸ τα μεγάλα ἀλλὰ και τα μικρά ἱερά της Ἑλλάδας ἀπὸ τους ἐλληνιστικούς χρόνους και μετὰ (Δελφοί, Ἐπίδαυρος, Δήλος, Ἄνδρος, κ.λ.π.)¹⁷.

Ὅπως προαναφέραμε, ἡ Ἀριστομάχη ἡ Ἐρυθραία ἀφιέρωσε "χρυσοῦν βιβλίον" στο θησαυρό των Σικωνίων σε ἀνάμνηση τῆς νίκης τῆς στους ἀγῶνες ἐπικῆς ποίησης στα Ἴσθμια. Το ποίημα αὐτό εἶχε βραβευθεῖ στους ἀγῶνες και αφιερωθεῖ στο θεό Ἀπόλλωνα με τὴν ἴδια ἔννοια που γίνονταν οἱ ἀναθέσεις και τῶν ἄλλων δημιουργῶν. Στο τμητικό ψήφισμα των Δελφῶν για τους Ἀθηναίους Διονυσιακούς τεχνίτες, που πήραν μέρος στην Γ' και Δ' Πυθαΐδα, τῆς ὁποίας ηγεῖτο ο ποιητὴς Ἀλέξανδρος Ἀρίστωνος, ἡ προσφορά των ποιητῶν, μουσικῶν και χο-

14. Πλουτ., *Συμπόσ.* V, 2, 675 B: "... τοῖς δὲ Πολέμωνος τοῦ Ἀθηναίου "περὶ τῶν ἐν Δελφοῖς θησαυρῶν" ἐκεῖ νῦν εὐρήσετε γεγραμμένον ὡς ἐν τῷ Σικωνίων θησαυρῷ χρυσοῦν ἀνέκειο βιβλίον Ἀριστομάχης ἀνάθημα τῆς Ἐρυθραίας, ἐπικῶ ποιήματι δις Ἴσθμια νενικηκυίας".

15. Υπήρχαν και αφιερώματα ἀπὸ ἀτόφιο χρυσάφι ἀλλὰ μικροῦ μεγέθους, ὅπως κοσμήματα ἢ φιάλες, κυρίως μετὰ τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο. Ὅταν ὅμως βλέπουμε στις ἐπιγραφές να χαρακτηρίζονται μεγάλα ἔργα ὡς χρυσά, ὅπως "χρυσὰ Ἴνικαι", πρέπει να φανταστούμε ὅτι ἐδῶ ἔχουμε ἐπίχρυσα ἔργα.

16. Rouse, *Votive Offerings* 64. Το περιεχόμενο αὐτῆς τῆς ἀναγραφῆς ἔχει σωθεῖ σε χειρόγραφο του 10^{ου} μ.Χ. αἰ.

17. Larferd, *Epigraphik* I, 570 και II, 932. και Kontoleon, *lit. ἀναγραφαί*, 192-201.

ρευτών χαρακτηρίζεται σαφώς ως "άπαρχή άγώνων" την οποία προσέφεραν στο θεό "διά της έαυτών έπιτήμης μέλψαντες"¹⁸. Μετά τη λήξη των εορτών, μερικά από τα εκτελεσθέντα μουσικά κομμάτια χαράχτηκαν σε λίθο και αφιερώθηκαν στο θεό, όπως βλέπουμε από δύο σημαντικούς ύμνους με μουσικές υποσημειώσεις χαραγμένους στο νότιο τοίχο του θησαυρού των Αθηναίων. Φαίνεται ότι και οι δύο ύμνοι παρουσιάστηκαν στην πρώτη και δεύτερη Πυθαΐδα (138/7 π.Χ. και 128/7 π.Χ.) από το χορό των Διονυσιακών τεχνιτών της Αθήνας¹⁹.

Η σύνοδος των εν Αθήναις τεχνιτών έπαιρνε μέρος στις δελφικές εορτές. Το πρόγραμμα περιελάμβανε έναν ή περισσότερους παιάνες προς τιμήν του θεού Απόλλωνα που ψαλλόταν από χορό με συνοδεία κιθαριστών²⁰. Ο αριθμός των μουσικών και των χορευτών ήταν εντυπωσιακός σύμφωνα με τις μαρτυρίες των επιγραφών πλησίαζαν τους εξήντα. Ο πρώτος από τους ύμνους φέρει την εξής προμετωπίδα:

"[ἄσμα μετὰ κιθάρας? εἰς τὸν θεὸν ὃ ἐποίησε ----- Ἀθηναῖος]".

Ο τίτλος του δεύτερου, όπως έχει αποκατασταθεί από τον Th. Homolle, είναι ο εξής:

"[πα]ῖαν δὲ καὶ π[ροθ]ῶδιον εἰς τὸν θεὸν ὃ ἐπό]ησεν καὶ προσεκιθάρισ]εν
Λιμήν[ος Θ] οἶνο[υ Ἀθηναῖος]".

Ο Λιμήνιος Θεΐνου ήταν μεταξύ των κιθαρωδών του 127 π.Χ., άρα το έργο του πρέπει να είχε παρουσιαστεί στη δεύτερη Πυθαΐδα. Και οι δύο ύμνοι, παρόλο που δεν έχουν μεγάλη ποιητική αξία, είναι πολύ σημαντικοί, επειδή είναι τα πιο μακροσκελή κείμενα με μουσικές σημειώσεις (τριάντα τρεις και σαράντα στίχοι αντίστοιχα), πολύτιμα για τη γνώση της πολύ άγνωστης σε μας αρχαίας ελληνικής μουσικής²¹. Το γεγονός ότι και οι δύο ύμνοι είναι χαραγμένοι στο θησαυρό των Αθηναίων μαζί με τα άλλα ντοκουμέντα των Πυθαΐδων (ψηφίσματα, καταλόγους κ.λ.π.) δείχνει ότι και εδώ πρόκειται για αναγραφές επισήμων κειμένων, για τη χάραξη των οποίων ζητήθηκε τουλάχιστον η άδεια των υπευθύνων αρχόντων του ιερού.

Τούτο γίνεται σαφές και από δύο παλιότερους ύμνους, του 3^{ου} π.Χ. αι., χαραγμένους επίσης στο θησαυρό των Αθηναίων. Πρόκειται για δύο γνωστούς ύμνους του ποιητή Αριστονόου του Κορινθίου που μας είναι άγνωστος από άλλη πηγή²² και στον οποίο δίνεται από τους Δελφούς προξενία, χαραγμένη στον ίδιο

18. Sifakis, *Drama* 91. Πρβλ. F.d.D. III, 2, αρ. 48 και 49.

19. F.d.D. III, 2, αρ. 137 και 138, πιν. X.

20. F.d.D. III, 2, αρ. 47, στιχ. 9 και 21.

21. Martin, *musique* gr. 25-47 και 73-78. Henderson, *Hist. of Music*, I, 363-9 και Pöhlmann, *Altgriech. Musik* 59 κ.εξ.

22. Είναι αδύνατο να τον ταυτίσουμε με τον συνώνυμό του κιθαρωδό, πολλές φορές νικητή στους Πυθικούς αγώνες, όπως πρότεινε ο M. Crusius. Τον παλιό Αριστόνοο, που αναφέρει ο Πλούταρχος για τις κολακείες του στο Λύσανδρο (Πλουτ. Λύσανδρ. XVIII, 9) τον χωρίζει από το νεότερο περισσότερο από ένα αιώνα. Πρβλ. Στεφανής, *Διον. τεχνίται*, 83, αρ. 369.

λίθο, ακριβώς γι' αυτούς τους δύο ύμνους του²³. Είναι φανερό ότι ο πρώτος ύμνος είναι παιάν στον Απόλλωνα, από την κανονικά επαναλαμβανόμενη επωδό: "ἰὴ ἰὲ Παιάν, ὦ ἰὲ Παιάν" και έχει την παρακάτω αφιερωτική επιγραφή.

"[Αρ] ιστόνοος Νικοσθένους Κορίνθιος
[Α]πόλλωνι Πυθίωι τὸν ὕμνον".

Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για μια σαφώς φιλολογική αναγραφή, ένα παιάνα, χαραγμένο σε λίθο σε ένα επίσημο τόπο και τον οποίο ο δημιουργός του ο ίδιος τον αφιερώνει στο θεό Απόλλωνα ως απαρχή. Δεν υπάρχουν ενδείξεις ούτε στην προξενία ούτε στον ίδιο τον ύμνο για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφτηκε και ανατέθηκε. Ποιοι τον παράγγειλαν, οι Κορίνθιοι ή οι Αθηναίοι, και με την ευκαιρία τίνος γεγονότος; Ήταν απαρχή αγώνων; Είναι πολύ πιθανόν. Η χάραξή του στους τοίχους του θησαυρού των Αθηναίων και η παρουσίαση των μύθων κατά τρόπο κολακευτικό για την εθνική τους υπερηφάνεια, μολονότι ο ίδιος ο ποιητής είναι Κορίνθιος, δείχνει ότι πρέπει μάλλον να είχε γραφεί για λογαριασμό των Αθηναίων σε κάποια Πυθαίδα²⁴. Ακολουθεί ο ύμνος σε τριανταπέντε στίχους.

"Πυθίαν ἱερόκτιτον ναίων Δελφίδ'
<δ> ἀμφὶ πέτραν αἰὲ θεσπιόμαντιν
ἔδραν, ἰὴ ἰὲ Παιάν,
Ἄπολλον ... κ.λ.π. ..."

Ο δεύτερος ύμνος του Αριστονόου είναι γραμμένος προς τιμήν της θεάς Εστίας και αφιερωμένος σ' αυτήν, όπως φαίνεται από την προμετωπίδα, αλλά και το περιεχόμενο του ύμνου.

"Ἀριστονοῦ[ο]υ Ἑστίαι."

Ακολουθεί ο ύμνος σε δεκαέξι στίχους:

"Ἐρανιστῶν ἄνασσαν Ἑστίαν, [σ' υ-]
[μ]νήσομεν ... κ.λ.π. ..." J

Προφανής είναι επίσης ο αναθηματικός και ταυτόχρονα φιλολογικός χαρακτήρας των ύμνων του Ισύλλου του Επιδαυρίου στον Απόλλωνα και τον Ασκληπιό στο ιερό της Επιδαύρου που πρέπει να έχουν γραφεί γύρω στο 300 π.Χ.²⁵.

"Ἰσυλλος Σωκράτους Ἐπιδαύριος ἀνέθηκε
Ἀπόλλωνι Μαλεάται καὶ Ἀσκληπιῶι."

Στη μεγάλη αυτή επιγραφή με τους ογδόντα στίχους υπάρχουν χαραγμένα 5 ποιήματα. Το πρώτο και το τρίτο είναι οι αφιερώσεις, το δεύτερο ποίημα είναι ένα εξάμετρο, στο οποίο ο ποιητής επαινεί τον εαυτό του για την πρωτοβουλία του να εισαγάγει την πομπή στον Απόλλωνα και τον Ασκληπιό. Το τέταρτο εί-

23. Βλ. F.d.D. III, 2, αρ. 190.

24. Βλ. F.d.D. III, 2, σ. 214.

25. IG IV, 950. Maas, *Epidaur. Hymnen* και Chaniotis, *Historie*, 285.

να ένας παιάνας προς τιμήν του Απόλλωνα και του Ασκληπιού ενώ το πέμπτο ύμνος προς τιμήν του Ασκληπιού. Στον τελευταίο ύμνο ο ποιητής ευχαριστεί το θεό, επειδή υπερασπίστηκε τη Σπάρτη από την επίθεση του βασιλιά Φιλίππου, γεγονός που μπορεί να αναφέρεται στα πολεμικά γεγονότα του 338 π.Χ. και τη μάχη της Χαιρώνειας. Στην περίπτωση του Ισύλλου ο φιλολογικός χαρακτήρας της αναθέσεώς του είναι καταφανής. Δεν υπάρχει ένα μόνο ποίημα αλλά μία ολόκληρη συλλογή ποιημάτων, που συνδέονται μεταξύ τους, επειδή το περιεχόμενό τους σχετίζεται με τους θεούς Απόλλωνα Μαλεάτα και Ασκληπιό, στο ιερό των οποίων γίνεται η ανάθεση του Επιδαύριου ποιητή.

Αρκετοί ακόμα ύμνοι έχουν βρεθεί και στο ιερό του Απόλλωνα στη Δήλο, αλλά ο αποσπασματικός χαρακτήρας και η κακή διατήρησή τους δεν μας επιτρέπουν να βγάλουμε πιο συγκεκριμένα συμπεράσματα για το χαρακτήρα αυτών των ύμνων και τις συνθήκες σύνθεσης και ανάθεσής τους. Έχει βρεθεί ένας ύμνος που αναφέρεται στους Διόσκουρους²⁶ και τα λείψανα ενός ύμνου στο θεό Απόλλωνα σε μέτρο ιαμβικό,

" ---Ἄ]πολλον ἀρχαγῆ --
 --- ε βροτῶν ἰατρῆ
 --- τον θυσίαις τε καὶ προθυ[σίαις?]
 --- πόντον τε καὶ γᾶς κα[ι --
 --- ἰόμεθα σωστήρα".

που ίσως αναφέρεται στις θεραπευτικές-ιατρικές του ιδιότητες που μετέδωσε στο γιο του Ασκληπιό²⁷.

Δεν είναι όμως μόνο οι δημιουργοί των ύμνων που τους αφιέρωναν οι ίδιοι στους θεούς, αλλά πολλές φορές και κοινοί θνητοί. Φαίνεται ότι έπειτα από παραγγελία αφιέρωναν κάποιον ύμνο στο θεό ως ευχαριστήριο ή ακόμα, αφού αντέγραφαν έναν παλιό (που ίσως είχε φθαρεί), έκαναν μια καινούργια αφιέρωση, όπως βλέπουμε στην περίπτωση του ύμνου προς τιμήν του Διός Δικταίου. Ο ύμνος αυτός βρέθηκε χαραγμένος σε τράπεζα του Δικταίου άντρου. Από άποψη γραμμάτων και χάραξης επιγραφικά ανήκει στον 3^ο αι. μ.Χ. και μάλλον αντιγράφει έναν παλιότερο ύμνο του τέλους του 4^{ου} ή των αρχών του 3^{ου} π.Χ. αι.²⁸ Το ίδιο πρέπει να έχει συμβεί και στην περίπτωση του ύμνου στην Υγεία που βρέθηκε στα Χάσια της Αττικής και επιγραφικά χρονολογείται στον 3^ο μ.Χ. αι. Πρόκειται όμως για ένα λαμπρό ύμνο που είναι έργο του Αρίφρονος του Σικωνίου, ποιητή του 4^{ου} π.Χ. αι. που έχει διασωθεί από τον Αθήναιο²⁹.

26. Inscr. d. Delos, 2. 548. Βλ. επίσης Robert F., Inscr. Metrique 184-202, εικ. 3.

27. Inscr. d. Delos, 2. 550.

28. Inscr. Cret III, II, 2, "Ἰὼ μέγιστε Κοῦρε, χαῖρε μοι, Κρόνειε...". Σε 34 στίχους.

29. IG II, I, 171 και Αθην. XX, 702 και Chaniotis, *Historie*, 285-6

Ἵγεία, βροτοῖσι πρεσβίτα μακάρων, μετὰ σοῦ ἡαί
 ε]ν τὸ λειπόμνον

Δεκάδες άλλοι ύμνοι αφιερωμένοι σε διάφορες ελληνικές θεότητες έχουν βρεθεί σε όλη την έκταση των ελληνικών ιερών, αλλά, επειδή οι συνθήκες σύνθεσης και αφιέρωσής τους δεν είναι σαφείς, δε θα ασχοληθούμε ιδιαίτερα με αυτούς³⁰. Με τη στενή όμως επαφή του ελληνικού κόσμου με τις χώρες της Ανατολής και κυρίως την Αίγυπτο, από την εποχή του Αλεξάνδρου και μετά, ένα πλήθος νέων θεοτήτων θα κατακλύσουν την Ελλάδα. Δεν πρέπει να μας ξενίζει λοιπόν ο μεγάλος αριθμός των ύμνων προς τιμήν της θεάς Ίσιδος που έχει διασωθεί, από την Άνδρο³¹ ως την Αλεξάνδρεια³². Εκεί βρέθηκαν τέσσερις ύμνοι προς τιμήν της θεάς. Στον καθένα από αυτούς αναγράφεται και το όνομα του ποιητή π.χ. "Ίσιδωρος ἔγραψε". Επίσης ένα σημαντικό ποίημα του Μαΐστα (σχετικά με την εισαγωγή της λατρείας του Σαράπιδος στη Δήλο) είχε αναγραφεί σε λίθο από τον ιδρυτή του ιερού και ιερέα του θεού Απολλώνιο κάτω από το δικό του χρονικό³³.

Και δεν είναι μόνον οι ποιητές και οι άλλοι λόγιοι ή ερευνητές που αφιέρωναν τα έργα τους στα ελληνικά ιερά ως "άπαρχήν ἀγώνων", αλλά φαίνεται ότι υπήρχαν και αναθέσεις "άπαρχῆς σοφίας", επιστημονικής σοφίας, και σε άλλους κλάδους της γνώσης, όπως μαθαίνουμε από αρχαίες μαρτυρίες και όπως θα δούμε και από ορισμένα αρχαιολογικά ευρήματα.

Έχουμε την πληροφορία ότι ο Οينوπίδης ο Χίος, διάσημος αστρονόμος και μαθηματικός του 5^{ου} π.Χ. αι., που ανήκε στη σχολή του Πυθαγόρα, ανέθεσε ένα χάλκινο αστρονομικό πίνακα, "χαλκοῦν γραμματεῖον", στο ιερό της Ολυμπίας³⁴. Ο Μέτων ο Λευκονοιεύς, ο περιφημος αστρονόμος και γεωμέτρης, "άνέστησε στήλας καὶ τὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς κατεγράψατο"³⁵. Ο Ξεναγόρας επίσης ο Χαλκη-

βίον. σὸν δὲ πρόφρων ξι[ν]είη[ς]
 ἦδ' αὐθις ἢ πλούτου χάριν ἢ τεκέων
 ἦδ' αὐθις εὐδαίμονος ἀ[ν]θρώπου[ς] βασιλίδος ἀρχᾶς ἠπίοφρον
 ξυγίης Ἀφροδείτας ἔλ[κ]εσι θηρεύομεν,
 ἦ[εἰ] τις ἄλλα θε[ῶ]θεν ἀνθρώποισι τέρψι[ς] ἢ πόνων [ἀμνοῦα
 φ]α[ν]εῖται
 μετὰ [σε] το[ο], μα[ι]ραῖ) Ὑγεῖα, τέθαλε καὶ [λάμ]πει χαριῶν [ἔαρ]
 σθέν[δ]ε χωρὶς οὐ τις εὐδαίμων ἔφν.

30. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τους ύμνους που έχουν σωθεί σε επιγραφές υπάρχει στο SEG III, (1929), 401. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ύμνος προς τιμήν των Νυμφών που βρέθηκε στη Θεσσαλία, γιατί είναι από τους παλιότερους (4^{ος} π.Χ. αι.) βλ. SEG I (1923) 247 και 248. Ο ύμνος προς τιμήν του Απόλλωνα του 1^{ου} μ.Χ. αι., που βρέθηκε κοντά στα Σούσα, διατηρεί και την αναθηματική του επιγραφή. Βλ. SEG VII, (1934), 14.

31. IG XII, 5, 1, 739.

32. SEG VIII (1937), 548-551.

33. IG XI, 4, 1299. Νεότερη κριτική έκδοση Longo, *Aretologie* 106 κ.εξ.

34. Αἰλ., *Ποικ. Ἱστορ.* X, 7: "Οἰνοπίδης ὁ Χίος ἀνέθηκεν ἐν Οὐλυμπίῳ τὸ χαλκοῦν γραμματεῖον, ἐγγράψας ἐν αὐτῷ ἀστρολογίαν τῶν ἐνὸς δεδόντων ἐξήκοντα ἐτῶν, φήσας τὸν μέγα ἐνιαυτὸν εἶναι τοῦτον".

35. Αἰλ., *Ποικ. Ἱστορ.* X, 7: "Ὅτι Μέτων ὁ Λευκονοιεύς ἀστρολόγος ἀνέστησε στήλας, καὶ τὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς κατεγράψατο καὶ τὸν μέγα ἐνιαυτὸν, ὡς ἔλεγεν εὖρε, καὶ ἔφατο αὐτὸν ἐνὸς δεδόντα εἶκοσιν ἐτῶν".

δόνιος, φιλόσοφος της πλατωνικής Ακαδημίας και μαθητής του Πλάτωνα, είχε αφιερώσει στο Πύθιο του Ολύμπου τους υπολογισμούς του για το ύψος του βουνού με τη μορφή ενός επιγράμματος, όπως μας το παραδίδει ο Πλούταρχος.

"... Ἐνταῦθα (δηλ. στο Πύθιο) τοῦ Ὀλύμπου τὸ ὕψος ἀνατείνει πλέον ἢ δέκα σταδίους· σημαίνεται δ' ἐπιγράμματι τοῦ μετρήσαντος οὕτως.

*Ὀλύμπου κορυφῆς ἐπὶ Πυθίῳ Ἀπόλλωνος
ἰεροῦ ὕψος ἔχει (πρὸς τὴν κάθετον δ' ἐμετρήθη)
Πλήρη μὲν δεκάδα σταδίων μίαν, αὐτὰρ ἐπ' αὐτῇ
πλέθρον τετραπέδω λειπόμενον μεγέθει.
Εὐμήλου δὲ μὲν υἱὸς ἐθήκατο μέτρα κελεύθου
Ξειναγόρης σὺ δὲ ἄναξ χαιρε καὶ ἐσθλὰ δίδου·*

καίτοι λέγουσι οἱ γεωμετρικοὶ μὴτ' ὄρους ὕψος μήτε βάθος θαλάσσης ὑπερβάλλειν δέκα σταδίους· ὁ μὲντοι Ξειναγόρας οὐ παρέργως, ἀλλὰ μεθόδω καὶ δι' ὀργάνων εἰληφέναι δοκεῖ τὴν μέτρησιν.³⁶

Αξίζει να παρατηρήσει κανείς στο επίγραμμα την υπερηφάνεια του επιστήμονα που, στηριγμένος σε συγκεκριμένες μετρήσεις, βρήκε το ύψος του βουνού και καταθέτει το πνευματικό του επίτευγμα ως απαρχή στο θεό της σοφίας, τον Πύθιο Απόλλωνα. Από το θεό ζητάει μόνο κάποια αναγνώριση από τους ανθρώπους "ἐσθλὰ δίδου".

Οι αρχαιολογικές έρευνες στη Δήλο μας έδωσαν μαρτυρίες για την παρουσία στο ιερό της Άγαθής Τύχης, η λατρεία της οποίας ήρθε από την Αίγυπτο στα μέσα του 2^{ου} π.Χ. αι., διαφόρων αφιερωμάτων: υπήρχαν κοχύλια θαλασσινά, "κόγχους δύο θαλαττίας ἐν θήκαις", που πρέπει να είχαν σχέση με την προστασία των ναυτικών, στήλες λίθινες, ενεπίγραφοι χάλκινοι πίνακες και " ... λευκώμα[τα πρὸς τῶι] τοίχῳ δύο ἀναγραφὰς ἔχοντα, ἀστρολογίαν Εὐδόξου". Προφανώς εδώ μαρτυρείται ένα φιλολογικό ανάθημα πάνω σε δύο λευκώματα στα οποία είχαν γραφεί θεωρήματα ή υπήρχαν σχέδια δανεισμένα από μια αστρονομική εργασία του Ευδόξου³⁷. Ο Ευδόξος ο Κνίδιος δεν ήταν βέβαια μια τυχαία προσωπικότητα αλλά μια αυθεντία. Διάσημος μαθηματικός και αστρονόμος της εποχής του Πλάτωνα, που επηρέασε τόσο τον Ευκλείδη όσο και τον Αρίσταρχο το Σάμιο και τον Αρχιμήδη, είναι πολύ φυσικό να επηρεάζει πιο άγνωστους λογίους διακόσια ολόκληρα χρόνια μετά το θάνατό του³⁸.

Ποιο να ήταν όμως το περιεχόμενο αυτής της πραγματείας; Η ίδια η επιγραφή από τις πράξεις των ιεροποιών του ναού της θεάς Τύχης δεν είναι σαφής.

36. Πλουτ., Αἰμίλ., XV.

37. Βλ. Roussel, Délos 246. Bruneau, *Rech. d. Délos* 541 και Chaniotis, *Historie*, 282.

38. Για τη ζωή και το έργο του Ευδόξου και τις μαρτυρίες που έχουν σωθεί βλ. Lassere, *Eudoxos*. Ο Διογένης ο Λαέρτιος τοποθετεί με ακρίβεια την ακμή του: "Ὁ δὲ αὐτὸς φησιν τὸν Κνίδιον Εὐδόξον ἀκμάσαι κατὰ τὴν τρίτην καὶ ἑκατοστὴν Ὀλυμπιάδα εὐρεῖν τε τὰ περὶ τὰς καμπύλας γραμμᾶς ἐτελεύτησε δὲ τρίτον ἄγων καὶ πεντηκοστὸν ἔτος". (Διογ. Λαέρτ., VIII, 890).

Το μόνο που είναι δυνατόν να υποθέσουμε είναι ότι πρόκειται για μια αστρονομική πραγματεία, που συνοδευόταν από κείμενο και σχήματα ίσως και βασιζόταν στην αστρολογία του Ευδόξου. Ένα άλλο στοιχείο που συνάγεται από τα ίδια τα πράγματα είναι ότι ο χρόνος γραφής και αφιέρωσης αυτής της πραγματείας δεν μπορεί να είναι πριν από τα μέσα του 2^{ου} π.Χ. αι., εφόσον τότε περίπου ιδρύεται ο ναός της θεάς. Παραμένει η απορία γιατί το ανάθημα αυτό ήταν γραμμένο σε δύο λευκώματα (δηλ. ξύλινους πίνακες επιχρισμένους με λευκή ύλη, γύψο) και όχι σε λίθο. Ίσως, περισσότερο επειδή η εργασία περιείχε αρκετά σχήματα και μάλιστα καμπύλα που ήταν πολύ δύσκολο να χαραχθούν στην πέτρα, παρά επειδή το ανάθημα σε λίθο θα ήταν πολύ πιο δαπανηρό. Όσο για το περιεχόμενο της εργασίας αυτής, μια ιδέα μας δίνει ανάλογη αστρονομική πραγματεία σε πάπυρο, από το Λούβρο, των μέσων του 2^{ου} π.Χ. αι.³⁹. Στον πρόλογό της υπάρχει ένα επίγραμμα δώδεκα στίχων του οποίου τα πρώτα γράμματα των πρώτων λέξεων κάθε στίχου σχηματίζουν μια ακροστιχίδα, από τις παλιότερες ελληνικές: ΕΥΔΟΞΟΥ ΤΕΧΝΗ.

*" Ἐν τῶιδε δεῖξω πᾶσιν ἐκμαθεῖν σοφὴν
 Ὑμῖν πόλου σύνταξιν ἐν βραχεῖ λόγῳ
 Δοὺς τῆσδε τέχνης εἰδέναι σαφὴ πέρι.
 Οὐδεὶς γὰρ ἔστιν ἐνδεὴς γνώμης ὄτῳ
 Ἔνον φανεῖται ταῦτα ἐὰν ξυνηὶ καλῶς.
 Ὅ μὲν στίχος μείς ἐστι, γράμμα δ' ἡμέρα
 Ὑμῖν δ' ἀριθμὸν ἴσον ἔχει τὰ γράμματα
 Ταῖς ἡμέρασιν ἅς ἄγει μέγας χρόνος.
 Ἐνιαύσιον βροτοῖσιν περίοδον ᾗ ἔχει
 Χρόνος διοικῶν ἀστέρων γνωρίσματα.
 Νικᾷ δὲ τούτων οὐ ἐν ἑτερον, ἀλλ' ἀεί
 Ἦκει τὰ πάντα ἐς ταυτὸν ὅτε ἀνέλθῃ ὁ χρόνος."*

Οι δώδεκα αυτοί στίχοι, γραμμένοι σε ιαμβικό μέτρο, αντιστοιχούν στους δώδεκα μήνες του έτους. Τα γράμματα κάθε στίχου είναι τριάντα, όσες και οι ημέρες κάθε μήνα, και μόνο ο τελευταίος στίχος έχει τριάντα πέντε, συνολικά δηλαδή 365 γράμματα, όσα αντιστοιχούν στο "μέγα χρόνο" (στ. 8), το ηλιακό δηλ. έτος, σε αντίθεση με το σεληνιακό που είχε 364 μέρες.

Ακολουθεί η ίδια η πραγματεία που χαρακτηρίζεται "ουράνιος διδασκαλία" και αποτελείται από είκοσι τρεις "στήλες" που κάθε μια έχει είκοσι τρεις γραμμές, συνολικά δηλαδή 544. Η όλη εργασία τελειώνει μ' αυτές τις ενδείξεις:

39. Βλ. Letronne, *Pap. grecs* I, 46 κ.εξ. Βλ. επίσης Page, *Select Papyri* III, 466-469 και Lassere, *Eudoxos* 216-217.

βασιλεῦσιν
 Οὐράνιος
 διδασκαλία (sic)
 Σαράπιος χρησιμοί
 Λεπτίνου γε[ωγράφου]
 Ἐρμοῦ χρησιμοί.

Οι λέξεις "βασιλεῦσιν, οὐράνιος διδασκαλία, Λεπτίνου γε[...]" είναι γραμμένες από το ίδιο χέρι, όπως και όλος ο πάπυρος, ενώ οι άλλες λέξεις "Σαράπιος χρησιμοί" και "Ἐρμοῦ χρησιμοί" έχουν προστεθεί από άλλο χέρι. Η πραγματεία του άγνωστου σε μας γεωγράφου Λεπτίνη, που γράφτηκε σύμφωνα με τα θεωρήματα του Ευδόξου, είναι παλιότερη από την εργασία του Ιππάρχου και χρονολογείται περί το 165 π.Χ. Είναι δυνατόν αυτή η πραγματεία να ταυτιστεί με την αναγραφή της Δήλου, που βρίσκεται στο ιερό της Τύχης. Το τελευταίο ερώτημα παραμένει μια ελκυστική υπόθεση αλλά χρειάζεται περισσότερα τεκμήρια για να γίνει αποδεκτή⁴⁰.

Η αστρονομική εργασία του Λεπτίνη στο ιερό της Αγαθής Τύχης δεν έχει διασωθεί, υπάρχει όμως μια σειρά από άλλα αστρονομικά επιγραφικά ανάθημα-τα, που δείχνουν ότι δεν ήταν μια μεμονωμένη περίπτωση. Έχει βρεθεί στην Ίτανο της Κρήτης ένα ηλιοτρόπιο, που χρονολογείται από τον 4^ο π.Χ. αι. και είναι αφιερωμένο στον Επόψιο Δία. Το ηλιοτρόπιο αυτό είναι χαραγμένο σε μια στήλη που στέφεται από κυμάτιο. Αναθέτης και κατασκευαστής του είναι ο άγνωστος από άλλες πηγές Πάτρων⁴¹.

" Πάτρων Διὶ	εἴτινι, τού-
Ἐπ[ο]ψ[ι]ω]	των: ἐπιμε-
ἀνέ[θ]ηκε	λές: κ(α)τὰ
τροπα[ί]χει-	τήν: χοι-
5. μεριναί	ράδα: τὴν

μικρὰν
 καὶ τὴν στή-
 λην: ὁ ἥλιος
 τρέπεται."

Ένας γνώμονας (ηλιακό ημερολόγιο) είναι και το ανάθημα του Αίσωνος, που βρέθηκε στη Σαμοθράκη⁴².

40. O J. Bousquet (*B.C.H* 81, (1957), σ. 28, υπ. 1) αναρωτιέται: "Est-elle (scil. la trai- tè astronomi- que) avec les άναγραφαί de Délos?".

41. Inscr. Cret. III, IV, 11 και Chaniotis, *Historie*, 282. Ένα παρόμοιο "αστρολογικό ανάθημα" εί- χε αναθέσει και ο Μέτων στον Κολωνό της Αθήνας και το διακομωδεί ο Αριστοφάνης στους Ὁρνιθες

"φησὶ δὴ Καλλίστρατος ἐν Κολωνῷ ἀνάθημά τι εἶναι αὐτοῦ (δηλ. Μέτωνος) ἀστρολογικόν". (Σχόλια Αριστοφ., Ὁρνιθ. 997).

42. IG XII, 8, 240.

- (α) " Τοῦ γνώμονος
[σκι]ὰ ἐπιούσα ἐπὶ τὰ-
ς γραμμάς, ση-
μαίνει τὰς ὥρας
5. τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ
τῆς ἡμέρας.
τροπῶν θερινῶν ἢ
πρώτη, ἰσημερι[γ]ῶν ἢ μέση,
[χει]μερινῶν ἢ ἐσχάτη.
(β) 10. [στ]ησε Ὀδισος μὲ Αἴ-
σωνος ἔχοντα μέ-
ρη δέκα πέντε
ἢ[ε]λίου δὲ [γρ]άφων
γνώμονα τόνδε δ[έ]κα[.]"

Μια παρόμοια επιγραφή με τους κανόνες λειτουργίας ενός ηλιακού ωρολογίου έχει βρεθεί στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου⁴³.

Στην ίδια κατηγορία αναθημάτων ανήκει και ένας πίνακας με αστρονομικές παρατηρήσεις από τη Ρόδο⁴⁴.

"Φωσφόρου κατὰ μῆκος ζωδιακοί....
Φωσφόρου κατὰ πλάτος τροπικοί....
Φωσφόρου κατὰ βάθος περιδρομαί....
Φωσφόρου κατὰ σχῆμα διεξοδοί....

Στῆλβοντος (4)
Πυρόεντος (4)
Φαέθοντος (4)
Φαίνοντος (4)

---]ν ὁ κύκλος μοι(ρῶν) τζ' στιγμῶν θψκ', ἡ μοῖρα στιγμῶν[κζ'].

Η αφιερωτική επιγραφή που ακολουθεί, "[δώδεκα θεο]ῖς χα[ρ]ιστήριον", δείχνει ότι η παραπάνω εργασία του ανωνύμου λογίου είχε επιστημονικό χαρακτήρα, ήταν δηλ. μια απαρχή σοφίας. Δεν πρέπει να έχει διαφορετικό χαρακτήρα και το ελληνολατινικό ανεμολόγιο, που βρέθηκε χαραγμένο σε μια δωδεκάγωνη βάση στη Ρώμη και βρίσκεται σήμερα στο μουσείο του Βατικανού⁴⁵.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο πίνακας ενός περιεργου ταχυγραφικού συστήματος (που έχει βρεθεί στους Δελφούς και χρονολογείται από το πρώτο ήμισυ του 3^{ου} π.Χ. αι.), ανάλογο του οποίου δεν έχει σωθεί από την αρ-

43. Βλ. Breccia 185.

44. IG XII, 1, 1, 913.

45. IG XIV, 1308.

χαία Ελλάδα εκτός από μια λίγο παλιότερη σχετική επιγραφή από την Ακρόπολη των Αθηνών⁴⁶. Αρχικά είχαν βρεθεί τρία θραύσματα⁴⁷ και αργότερα προστέθηκε ένα τέταρτο⁴⁸. Εκείνος που θα κάνει μια θεαματική αποκατάσταση είναι ο Jean Bousquet⁴⁹. Από τα τέσσερα θραύσματα με χάραξη μικρών τετραγώνων (όπως το σημερινό σταυρόλεξο), μέσα στα οποία είναι τοποθετημένα διάφορα συστήματα γραμμάτων με ιδιαίτερη φωνητική αξία, ο Bousquet ανασύνθεσε μια στήλη μεγάλων διαστάσεων. Κάτω από τον πίνακα με το σύστημα ταχυγραφίας τοποθέτησε ένα επίγραμμα χαραγμένο στο ένα θραύσμα (αρ. 6323), για, το οποίο δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι είναι συνέχεια του πίνακα:

"Ἡ πολὺ κ[αλ]ίστωι σε θεαί, Μ[ενέδημε γέγηραν]

Δώρωι Π[ιερ]ίδες παρθένοι ἔϋπλόκαμοι]

Αἴπερ σε [τῷ]δε μούνωι ἐπιχθ[ονίων ἀνθρώπων]

᾿Ωπασα[ν] ἐξευρεῖν πείρατα πᾶντα τέχνης]".

Και στο κάτω μέρος αυτής της μεγάλης στήλης ο γάλλος αρχαιολόγος τοποθετεί ένα τιμητικό ψήφισμα προς τιμήν ενός αγνώστου αναθέτη που χρονολογείται το 277/6 π.Χ.⁵⁰

Ποιος ήταν όμως ο συντάκτης και αναθέτης αυτού του ταχυγραφικού συστήματος; Ο Bousquet προτείνει το Μενέδημο τον Ερετριέα, μια παράξενη προσωπικότητα της εποχής, φιλόσοφο, πολιτικό, σκηνογράφο, γλύπτη και δάσκαλο του Αντιγόνου Γόνατα, του οποίου η παρουσία στους Δελφούς έχει επισημανθεί και από άλλες πηγές⁵¹. Ο Μενέδημος ήλθε στο ιερό και είχε την έμπνευση να συν-

46. IG II², 2783.

47. F.d.D. III, 1, αρ. 558. Τα δύο θραύσματα (αρ. 1637 και 937) έχουν χαραγμένα τετραγωνίδια και γράμματα, ενώ το τρίτο (αρ. 5095) μόνο τετραγωνίδια.

48. Flacelière, Inscr.d.Delph. 401-403, εικ. 2.

49. Bousquet, Inscr. stenographiques 20-32, εικ. 1. πιν. III. Στην αποκατάστασή του δεν χρησιμοποιεί το θραύσμα αρ. 933, γιατί πιστεύει ότι αποτελούσε το αριστερό μέρος ενός άλλου πίνακα, αλλά ένα άλλο θραύσμα αρ. 4.883. Στο ταχυγραφικό σύστημα βλέπει κανείς τα 17 σύμφωνα της αλφαβήτου χωρισμένα σε μέσα (Γ, Δ, Β), ψιλά (Κ, Π, Τ) και δασέα (Χ, Θ, Φ), υγρά και ένρινα (Λ, Ν) καθώς και συριστικά και διπλά ([C], Ι, Ξ, Ψ). Έχουμε δηλαδή μια φωνητική ταξινόμηση της οποίας οι λεπτομέρειες δεν έχουν εξηγηθεί. Ο Milne, *Short. Manuals* 1 κ.εξ. πιστεύει ότι έχουμε να κάνουμε περισσότερο με ένα σύστημα βραχυγραφίας παρά ταχυγραφίας. Ο Ξενοφών, σύμφωνα με το Διογένη το Λαέρτιο (II, 48) "πρώτος ύποσημειωσάμενος τὰ λεγόμενα εἰς ἀνθρώπους ἤγαγεν". Και αυτή την ελληνική εφεύρεση την πήραν οι Ρωμαῖοι την εποχή του Κικέρωνα.

50. Bousquet, Inscr. stenographique 23. Πρβλ. ακόμα SEG XV (1958), 336 και 337.

1 Ἐπὶ Χαριξέ[ου] ἀρχοντος ἔν Δελφοῖς πνλαίας --- ἐπειδῆ]

[--- πλε]ίονας κ[αὶ] π[ρα]γματευθεῖς πε[---]

-----]

5 [--- καὶ πρῶ]ξεν]ον εἶναι δὲ καὶ [---]

51. Ο Pomtow, Delph. Archontentafel, 8, σ. 285, έχει κάνει την εξής αποκατάσταση σε ένα αμφικτυονικό ψήφισμα:

[Ἐπειδῆ Μενέδημος Κλεισθένο]ς Ἐρετριεὺς ἀγαθὸν

ὑρέτης τῷ θεῷ καὶ τοῖς Ἕλλησιν ... κ.λ.π.

καὶ ο Bousquet νομίζει ορθὰ ὅτι αὐτὸ ἦταν τὸ ἀρχικὸ ψήφισμα γιὰ τὸ Μενέδημο που χαράχτηκε αργότερα στο ἀνάθημά του. Το ὄνομα του Μενέδημου απαντάται στους καταλόγους των αρχόντων Ηρακλείδα 274/3 π.Χ. και Αθάμπου 268/7 π.Χ.

θέσει μια εργασία ταχυγραφίας τέτοιας πρωτοτυπίας ώστε οι Μούσες να λένε γι' αυτόν "ἔξευρεῖν πείρατα π[ά]ντα τέχνης]" και μόνο στον υπέρτατο θεό του πνεύματος ήταν δυνατόν να αναθέσει την προσφορά του.

Την τολμηρή αυτή αποκατάσταση του αναθήματος του Μενεδήμου του Ερετριέα αποδέχονται ως ορθή τόσο ο Ch. Picard⁵² όσο και ο L. Robert⁵³, ο μέγιστος των νεοτέρων επιγραφικών, ο οποίος μάλιστα ερμηνεύει καλύτερα τη σημασία που έχει η λέξη "πραγματευθείς" του τιμητικού ψήφισματος που αναφέρεται σαφώς στη συγγραφή ενός έργου.

Με την αποκατάσταση του λαμπρού αυτού φιλολογικού αναθήματος μας δίδεται ένα πολύ καλό παράδειγμα για τα αρχαιολογικά χαρακτηριστικά των φιλολογικών αναθημάτων των αρχών του 3^{ου} π.Χ. αι. Δεν πρόκειται πια για μια απλή στήλη, όπως στις παλιότερες αναθέσεις καταλόγων που προήλθαν από έρευνα (για παράδειγμα ο κατάλογος της Πυθιονικών αναγραφής του Αριστοτέλη και Καλλισθένη), αλλά για ένα πολύ πιο σύνθετο και πιο περίτεχνο ανάθημα. Στο επάνω μέρος της στήλης ήταν χαραγμένο το ταχυγραφικό σύστημα με διπλή ανάγνωση των γραμμάτων, οριζόντια και κάθετη, και μικρές συνοδευτικές επιγραφές, όπως αυτή που βρίσκεται στο θραύσμα 1637 "καὶ ταῦτα διπλ[ᾶ]". Τα τετραγωνίδια με τα γράμματα έδιναν περισσότερο ένα εικονικό-διακοσμητικό χαρακτήρα στη χάραξη που έμοιαζε λιγότερο με μια συνηθισμένη επιγραφή. Στη μέση ήταν χαραγμένο το αφιερωτικό επίγραμμα, με το οποίο προβαλλόταν η προσωπικότητα και το επίτευγμα του αναθέτη-επιστήμονα, ενώ στη βάση της στήλης ήταν χαραγμένο το τιμητικό ψήφισμα των Δελφών, στο οποίο αναφέρονταν οι λόγοι της διάκρισης: "[ἐπειδὴ] ἀγαθῶν εὔρετῆς τῷ θεῷ καὶ τοῖς Ἑλλήσιν...]", καθώς και η άδεια να ιδρύσει τη μεγάλη αυτή στήλη σε ένα επιφανές μέρος του ιερού⁵⁴.

Από όσα εκτέθηκαν παραπάνω συμπεραίνουμε λοιπόν ότι και τα φιλολογικά επιγραφικά αναθήματα ιδιωτών που βρίσκονται στα ελληνικά ιερά, α) είναι και αυτά αναγραφές, εφόσον παίρνουν οι συντάκτες τους άδεια των επισήμων αρχών για να τα εκθέσουν, β) έχουν αναθηματικό χαρακτήρα ως "άπαρχη αγώνων" (ύμνοι) ή "άπαρχές σοφίας" (φιλολογικές ή επιστημονικές εργασίες).

52. Βλ. Picard, *Menedemos* 89-91. Ο Picard πιστεύει ότι ο Μενέδημος εικονίζεται και σε έναν από τους δύο ασμένιους σκύφους του θησαυρού Bernay-Bethouville να συνοδεύεται από μια Μούσα. Βλ. επίσης Bouvier, *Hommes de lettres* 126.

53. Β. Ε. 1958, 261.

54. Η ύπαρξη του μνηοειδούς C στο επίγραμμα, που παρατηρείται για πρώτη φορά στους Δελφούς, δε δημιουργεί κανένα πρόβλημα. Πρώτα-πρώτα γιατί το ίδιο γράμμα με την ίδια μορφή υπάρχει και στους ταχυγραφικούς πίνακες (ΗΜΙΩCΧ). Η απορία δημιουργείται από τη στιγμή που στο τιμητικό ψήφισμα υπάρχει το κανονικό Σ. Φαίνεται όμως ότι ο χαράκτης, που ήταν Δελφός, χρησιμοποιεί το παλιό Σ στο ψήφισμα, ενώ στο χειρόγραφο που του δόθηκε για να αντιγράψει την εργασία του Μενεδήμου το γράμμα C ήταν το νεοδημιουργημένο μνηοειδές. (Βλ. Bousquet, *Inscr. stenographique* 26).

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- B. E.: Bulletin Epigraphique (Paris, 1938-1984 και 1987-)
- Bouvier, *Hommes de lettres*: H. Bouvier, *Hommes de lettres dans les inscriptions delphiques*, *Z.P.E.* 58 (1985) 119-135.
- Bousquet, *Inscr. stenographiques*: J. Bousquet, *Inscriptions stenographiques de Delphes*, *B.C.H.* 80 (1956), 21-32.
- Breccia: Evarista Breccia, *Inscrizioni greche e latine (Catalogue général des antiqités égyptienne du Musée d' Alexandrie)*, Caire, 1911.
- Bruneau, *Rech. d. Délos*: Ph. Bruneau, *Recherches sur les cultes de Délos à l' époque hellenistique, à l' époque imperiale*, Paris, 1970.
- Chaniotis, *Historie*: Angelos Chaniotis, *Historie und Historiker in den griechischen Inschriften*, Stuttgart, 1988.
- Daremberg-Saglio, *Dict.*: Ch. Daremberg-E. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines d' après les textes et les monuments*, Paris, 1881-1919.
- Delcourt, *oracle delph*: Marie Delcourt, *L' oracle de Delphes*, Paris, 1955.
- F. d. D.: Fouilles de Delphes, Paris, 1909.
- F. Gr. Hist.: Die Fragmente der griechischen Historiker, Berlin-Leiden, 1923-1958.
- Flacelière, *Incr. d. Delph.*: R. Flacelière, *Inscriptions de Delphes*, *B.C.H.* 54 (1930), 392-403.
- Henderson, *Hist. of Music*: J. Henderson, *New Oxford History of Music*, Oxford, 1957.
- Homolle, base de statue: Th. Homolle, *Sur une base de statue de Délos*, *B.C.H.* 12 (1888), 463-479, pl. XIII.
- Inscr. Cret.*: *Inscriptiones Creticae*, M. Guarducci, Roma, 1935-1950.
- Kontoleon, lit. ἀναγραφαί: N. Kontoleon, *Zu den literalischen αναγραφαί*, *Akte IV* (1964), 192-201. Βλ. σημ. 17.
- Larferd, *Epigraphik*: W. Larferd, *Handbuch der griechischen Epigraphik*, Leipzig, 1898-1907.
- Lassere, *Eudoxos*: F. Lassere, *Die Fragmente des Eudoxos*, Berlin, 1966.
- Letronne, *Pap. grecs*: J. A. Letronne, *Papyrus grecs de la bibliothèque imperiale et autres bibliothèques*, Paris, 1850.
- Longo, *Aretologie*: V. Longo, *Aretologie nel mondo greco, I Epigrafi e papiri*, Genova, 1969.
- Maas, *Epidaur. Hymnen*: P. Maas, *Epidaurische Hymnen*, Halle, 1933.
- Martin, *musique gr.*: E. Martin, *Trois documents de musique grecque*, Paris, 1953.
- Milne, *Short. Manuals*: H. J. M. Milne, *Greek Shorthand Manuals*, London, 1934.
- Page, *Select. Papyri*: D. L. Page, *Selectd Papyri* (Loeb classical library), 1932-1950.
- Παπαϊωάννου, *Ρόδος*: Μ. Παπαϊωάννου, *Ρόδος και αρχαία κείμενα*, Αθήνα-

Γιάννινα, 1986.

Parke, *Gr. Oracles*: H. W. Parke, *Greek Oracles*, London, 1967.

Picard, Ménèdemos: Ch. Picard, Ménèdemos d' Eretrie et sa Muse, *R.E.G.* 44 (1957), 89-91.

Pöhlmann, *Altgriech. Musik*: E. Pöhlmann, *Denkmäler altgriechischer Musik*, Nürnberg, 1970.

Pomtow, Deph. Archontentafel: H. Pomtow, Delphische Neufunde, *Klio* 14 (1915), 265-320.

Robert F., Inscr. métrique: F. Robert, Inscription métrique au Dioskourion delien, *B.C.H.* 58 (1934), 184-202.

Rouse, *Votive Offerings*: W. H. D. Rouse, *Greek Votive Offerings*, Cambridge, 1902.

Roussel, *Délos*: P. Roussel, *Délos, colonie athénienne*, Paris, 1916.

Rudhardt, *Notions*: J. Rudhardt, *Notions fondamentales de la pensée religieuse et culte dans la Grèce classique*, Genève, 1958.

Sifakis, *Drama: Studies in the History of Hellenistic Drama*, London, 1967.

Στεφανής, *Διονυσ. τεχνίται*: I. Ε. Στεφανής, *Διονυσιακοί τεχνίται*, Ηράκλειο, 1988 (Πανεπ. εκδόσεις Κρήτης).

Witte, *Vases peints*: J. de Witte, *Vases peints portants signatures d' artistes*, *B.C.H.* 2 (1878), 544-552.